

**ԿԵՏԱՊՐԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱԶԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ**

Բանալի բառեր – կանոնարկում, զուգաձևություններ, տրոհում, բանավոր խոսք, լեզվական փաստեր, գրական գրավոր խոսք, զարգացում, կետադրական հնարավոր տարբերակ

Արդի գրական հայերենի բնականոն զարգացումը կետադրության ոլորտում ի վերջո հանգեցրել է նրան, որ նկատելի խզում է առաջացել գործող կետադրական կանոնների (կետադրության տեսության) և գրական գրավոր խոսքում դրանց գործնական իրացման միջև: Ժամանակակից արևելահայերենի կետադրության հիմունքների հստակեցման և դրանց ընդհանուր օրինաչափությունների կիրարկման հարցը քննարկվել է մեր նախորդ հոդվածում¹:

Արևելահայերենում վերլուծման ու ճշգրտման կարիք ունեն նաև կետադրական երկու խումբ իրողություններ. **զուգաձևություններ**, որոնք՝ որպես կանոնական ձևեր, ընդհանուր առմամբ ընդունվում են մասնագետների կողմից, և **տարակարծություններ**, որոնք կետադրական նշանների առանձին կիրառությունների վերաբերյալ գոյություն ունեն տեսական գրականության մեջ: Այս հոդվածը նվիրված է առաջիններին՝ կետադրական զուգաձևությունների քննությանը: Նպատակը որոշ կանոնների հստակեցումն է, անհարկի զուգաձևություններից հրաժարվելու ուղիներ մատնանշելը կետադրական կանոնների յուրացումը և դրանց գործածությունը՝ լեզվակիրառողի համար առավել դյուրին դարձնելու նպատակով:

Կետադրական զուգաձևություններ առկա են բոլոր տեսակի կետադրական նշանների (տրոհության, առոգանության, բացահայտության) գործածության մեջ: Չենք անդրադառնալու կետադրական այն իրողություններին, որոնք, զուգահեռաբար հանդես գալով, կատարում են իմաստատարբերակիչ դեր (իմաստատարբերակիչ կետադրություն). կետադրվում են քերականորեն հավասարապես ճիշտ, բայց իմաստով տարբեր շարահյուսական կառույցներ, և այդ տարբերությունը գրավոր խոսքում արտահայտվում է կետադրությամբ: Օրինակ՝ հարակատարով առաջադաս դերբայական դարձվածը, որը կարող է

¹ Տե՛ս **Ավետիսյան Յու.**, Ժամանակակից հայերենի կետադրության հիմունքները // «ՀՀ», 2018, թիվ 2:

ընկալվել և՛ որպես որոշիչ, և՛ որպես ձևի պարագա, տրոհվում է ըստ այդմ՝ պայմանավորված խոսքի բովանդակությամբ. «Սարալանջին նստած՝ հովիվը նվագում էր» (ձևի պարագա):/«Սարալանջին նստած հովիվը նվագում էր» (որոշիչ): Կամ՝ նախադասության որոշ տրոհվող անդամներ կետադրությամբ կարող են անջատվել իրենց կա՛մ հաջորդող, կա՛մ նախորդող կառույցից՝ ըստ խոսքի բովանդակության. «Անցանք գետը՝ ըստ պայմանավորվածության, սպասեցինք մինչև մութն ընկնելը»:/»Անցանք գետը, ըստ պայմանավորվածության՝ սպասեցինք մինչև մութն ընկնելը»: «Ներս մտավ՝ լռեյայն բարևելով հավաքվածներին, նստեց իր տեղը»:/»Ներս մտավ, լռեյայն բարևելով հավաքվածներին՝ նստեց իր տեղը»: Այլ օրինակներ՝ «Դիմեք մի ուրիշ() հայտնի փաստաբանի»: «Մասնակցում էր Վահանի() ընկերոջ հարսանյաց արարողությանը»: «Հաճնարարեցին Հակոբին՝ շքանշան տալու արարողությունը կազմակերպել»:/»Հաճնարարեցին՝ Հակոբին շքանշան տալու արարողությունը կազմակերպել»: «Մա տեքստի մյուս() մշակված տարբերակն է»:/ «Թող կարդա նամակը»:/»Թո՛ղ, կարդա՛ նամակը»: «Գնանք՝ պարզենք»:/ »Գնանք, պարզենք», «Մեզ հյուրասիրեցին խորոված() կարտոֆիլ» և այլն¹:

Կետադրական զուգաձևությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանք կարիք ունեն հստակեցման և համակարգված ու ամփոփ ներկայացվելու. միշտ չէ, որ զուգահեռ ձևերի գոյությունը պատճառաբանված է և կարող է հանձնարարվել գործածության: Դրանք երբեմն ոչ թե կանոններով սահմանված զուգաձևություններ են և կամ համապատասխան կանոնի չգոյության հետևանք, այլ պարզապես մասնագետի անհատական ընկալման, իսկ ավելի հաճախ անհետևողականության արգասիք:

Զուգաձևությունների այն խումբը, որը կիրառության իրավունք է ձեռք բերել, արձանագրված է կանոնական քերականության մատյաններում: Այդպիսի զուգաձևությունները, մեր դիտարկումներով, հետևյալներն են՝

1) Կարճ ուրիշի ուղղակի խոսք՝ միջադաս կամ վերջադաս դիրքում: Կետադրվում է երկու տարբերակով՝ չակերտներում՝ ընդունված գրությամբ՝ միջակետ, առնվում է չակերտների մեջ, սկսվում է մեծատառ գրությամբ (Ասաց. «Շուտով կվերադառնամ»), և կամ առանց չակերտների. տրոհվում է բուրձով և սկսվում է փոքրատառ գրությամբ («Ասաց՝ շուտով կվերադառնամ»):

Փոքր-ինչ խնդրահարույց է կարճ կամ հակիրճ մեջբերվող խոսք արտահայտությունը. օրինակ՝ հակի՛րճ է արդյոք չորս կամ հինգ բառային միավորներից կազմված խոսքը: Ս. Աբրահամյանը շեշտում է ուրիշի խոսքի խիստ համառոտ՝ առավելապես մեկ բառով արտահայտված լինելու հանգամանքը²: Կա նաև այլ կարծիք. «Եթե ուղղակի խոսքի լիմաստ բառերը չորսից

¹ Տե՛ս նաև **Զաքարյան Հ.**, Կետադրական բառարան (երկրորդ՝ լրամշակված հրատարակություն), Երևան, 2013, էջ 72-78:

² Տե՛ս **Աբրահամյան Ս.**, Հայերենի կետադրություն, Երևան, 2002, էջ 43:

ավելի են, ապա ցանկալի է, որ խոսքն արդեն գրվի գծիկով կամ չակերտներում»¹: Կարելի է առաջնորդվել այս մոտեցմամբ կամ, թերևս, բավարարվել պարզապես բառային միավորների որոշակի քանակ սահմանելով (կարևոր չէ լինման ստ, թե՞ թերիմաստ, քանի որ տարբերակումը դժվարացնում է «շարքային» լեզվակիրառողի գործը) և խուսափել ուղղակի խոսքի բառաշատությունից. հակիրճ համարել մինչև չորս բառային միավորից կազմվածները, ինչպես՝ *Ասաց՝ մենք, իհարկե, անպայման կայցելենք*:

2) **Ուրիշի մեջբերվող խոսք, որը երկխոսություն չէ** (միայնակ ուղղակի խոսք): Եթե մեջբերվող խոսքը բերվում է գրավոր կամ ներքին խոսքից, ապա պարտադիր առնվում է չակերտների մեջ: Հնչած խոսքը ավելի հաճախ առանձնանում է անջատման գծով, սակայն այն նույնպես կարող է առնվել չակերտների մեջ, եթե երկխոսության բաղադրիչ չէ: Այսպիսով՝ ուրիշի մեջբերվող խոսքը, որը երկխոսություն չէ, գրվում է՝

- և՛ նոր տողից անջատման գծիկով՝ ընդունված կարգով.

Հայտարարեց.

- *Ես ձեռքերս լվանում եմ այս անմեղի արյունից:*

- և՛ չակերտներում, ինչպես մտքում ասված խոսքը կամ գրավոր մեջբերումը.

Հայտարարեց. «Ես ձեռքերս լվանում եմ այս անմեղի արյունից»:

Երկուսն էլ հավասարապես գործածելի են, և դժվար է որևէ մեկին նախապատվություն տալը. կետադրության միջոցի ընտրությունը ըստ էության որոշակիորեն պայմանավորված է կետադրության հիմունքներից որևէ մեկով՝ տրամաբանական-իմաստային, հնչերանգային, շարահյուսական: Պիտի առաջնորդվել թերևս արտահայտչականության թելադրանքով՝ մասամբ առաջ մղելով կետադրության տրամաբանական-իմաստային հիմունքը. եթե միտում կա ընդգծելու և առանձնացնելու ասվածի նշանակությունը, ապա հավանաբար նախընտրելի է առանձին՝ նոր տողից գրությունը: Իսկ եթե առաջնորդվենք շարադրանքի կառուցվածքային պահանջներով, ապա տեղի սղությունը կարող է թելադրել չակերտներով տարբերակի ընտրությունը:

Այնուամենայնիվ, կարծիք կա նաև, որ որպես հնչող խոսք՝ մեջբերվող ուղղակի խոսքը պիտի կետադրվի միջակետով և նոր տողից գծիկով²: Բայց այսպիսի մոտեցումը, կարծում ենք, սահանափակում է կետադրական նշանի գործածության հնարավորությունները՝ էապես նվազեցնելով նաև լեզվակիրառողի ստեղծագործական նկրտումները: Այլ ձեռնարկներում հարցը չի մասնավորեցվում և ներկայացվում է մեջբերվող ուղղակի խոսքի ընդհանուր օրինաչափությամբ՝ «Չակերտների մեջ է առնվում մեջբերվող ուղղակի խոս-

¹ Տե՛ս **Սարգսյան Ա.**, Ժամանակակից հայերենի կետադրությունը (երկրորդ՝ վերամշակված հրատարակություն), Երևան, 2012, էջ 104:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 98-104:

քը»¹: Թեև բերված օրինակներում մեզ հետաքրքրող տարբերակներից չեն հանդիպում, սակայն այլ առիթով Ս. Աբրահամյանը գեղարվեստական խոսքում հնարավոր է համարում նաև գիտական գրականության մեջ հանդիպող ուղղակի խոսքի տրոհումը նաև միջակետ-անջատման գծով՝ նոր տողից, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում ընթերցողի ուշադրությունը հրավիրելու մեջբերվող խոսքի վրա²: Մա նշանակում է, որ Աբրահամյանը հակված է պաշտպանելու քննարկվող կետադրական կանոնի ավելի ազատ կիրառությունը:

3) **Շարունակվող ուրիշի ուղղակի խոսք:** Ինչպես գիտենք, ուրիշի ուղղակի խոսքը կարող է շարունակվել ստորակետ գծով (,-), միջակետ գծով (.-) կամ վերջակետ գծով (:-)՝ պայմանավորված բաղադրիչ մասերի շարահյուսական կապով և հարաբերությամբ: Վերջին երկու դեպքում կետադրական նշանները ազատ կարող են փոխարինել միմյանց, ինչպես բարդ համադասական նախադասության բաղադրիչ նախադասությունների պարագայում, որոնք ունեն իմաստային զգալի ինքնուրույնություն: Ավելին. նշված երկուսի փոխարեն (միջակետ գիծ (.-), վերջակետ գիծ (:-)) կարող է գործածվել նաև ստորակետ-գիծ զուգակցված կետադրական նշանը (,-): Այսինքն՝ ունենք եռաձևություն: Այսպես

- - *Առարկություն չունեն,- լավեց պատասխանը,- վարվե՛ք, ինչպես կցանկանաք:*
- - *Առարկություն չունեն,- լավեց պատասխանը.- վարվե՛ք, ինչպես կցանկանաք:*
- - *Առարկություն չունեն,- լավեց պատասխանը:- Վարվե՛ք, ինչպես կցանկանաք:*

Անշուշտ, շարահյուսական կառույցի տրամաբանությունից ելնելով (պատճառահետևանքային կապով բաղադրիչ նախադասությունների առկայություն)՝ այս դեպքում նախապատվությունը պիտի տալ վերջին երկու տարբերակներին՝ միջակետ գիծ կամ վերջակետ գիծ, որը բանավոր խոսքում ունի հնչերանգային համապատասխան արտահայտություն՝ առավել կամ պակաս դադարով արտասանություն: Բնականաբար սխալ չպետք է համարել նաև առաջին տարբերակը:

4) **Ստորադաս նախադասությամբ վերջացող առաջադաս դերբայական դարձվածը** տրոհվում է թե՛ դարձվածի կանոնով (բույծով), թե՛ ստորադաս նախադասության կանոնով (ստորակետով)՝ «Հասկանալով, որ պարտվում է, նահանջեց» // «Հասկանալով, որ պարտվում է՝ նահանջեց»: Կանոնը գործում է ավանդաբար: Մակայն և՛ քերականորեն, և՛ տրամաբանորեն **նախընտրելի կամ հանձնարարելի տարբերակ** կարող է ճանաչվել բույծով տրոհումը,

¹ Աբրահամյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 47:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 57:

քանի որ գործ ունենք սովորական առաջադաս դերբայական դարձվածի հետ (դերբայ + լրացում), որի կազմում՝ որպես լրացում՝ կողմնակի ուղիղ խնդիրը արտահայտված է ստորադաս նախադասությամբ (մանավանդ վերջադաս դիրքում այդ կառույցի՝ բույծով տրոհումը միանշանակ է): Բոլոր դեպքերում, գործնականում ընդունելի են երկու տարբերակներն էլ, մանավանդ որ ստորակետով տարբերակը գրական գրավոր խոսքում ունի կիրառական ավելի մեծ հաճախականություն:

5) **Իրարից անկախ և առանց շաղկապի միացած համադաս նախադասությունները** տրոհվում են երեք տարբերակով՝ ստորակետ, միջակետ և վերջակետ՝ պայմանավորված խոսքային առոգանությամբ և դադարի տևողության չափով. «Գարուն է, (.) դուրս եկա բակ, (.) կյանքը շարունակվում է»: Կամ՝ «Գարուն է: Դուրս եկա բակ: Կյանքը շարունակվում է»: Իհարկե, այստեղ խնդիր կարող է ծագել բաղադրիչ նախադասությունների իմաստային և գործառական անկախության չափի վերաբերյալ, որով պայմանավորված է կետադրական այս կամ այն նշանի գործածությունը: Այդ չափը կարող է ընդգծվել ենթակայի և կամ ժամանակաձևերի փոփոխությամբ, ինչպես նաև բովանդակային այսպես կոչված տարարժեքությամբ: Այս դեպքում նախընտրելի է դառնում միջակետի կամ վերջակետի գործածությունը, ինչպես վերը նշված օրինակում: Ընդհանուր ենթակայի դեպքում նախընտրելի է դառնում ստորակետի գործածությունը, ինչպես՝ «Դուռը իր հետևից անձայն փակեց, դանդաղ իջավ աստիճաններով, փորձեց վերհիշել կատարվածը...»:

6) Եթե ստորադասական **շաղկապից առաջ ընկած մասը ընդհանուր է գլխավոր և երկրորդական նախադասությունների համար**, ապա երկրորդական նախադասությունը կարող է համարվել և՛ միջադաս, և՛ առաջադաս: Գրավոր խոսքում դա արտահայտվում է՝ շաղկապից առաջ ստորակետ դնել-չդնելով, ինչպես՝ «Վաղը, եթե լավ եղանակ լինի, կմեկնես»/«Վաղը եթե լավ եղանակ լինի, կմեկնես»: Կամ՝ «Առավոտյան (,) եթե անձրև չգա, կնանք այգի՝ վազելու»: «Մեր դասղեկը(,) երբ կարդաց իմ շարադրանքը, սարսափից կարկամեց»¹:

Երկակի կետադրություն է հանձնարարվում նաև այն դեպքում, երբ այդ ընդհանուր անդամը ենթական է՝ *Պետրոսը այդ օրը(,) թեև վատառողջ էր, բայց եկել էր դասի*²: Շարահյուսական այսպիսի կառույցներում, երբ ենթական է ընդհանուր գլխավոր և երկրորդական նախադասություններում, հանձնարարելի է առանց ստորակետի գործածությունը, քանի որ պարզապես գործ ունենք ստորադասական շաղկապի՝ ոչ սովորական շարադասությամբ գործածության հետ: Սովորական շարադասությամբ կունենանք.

¹ Տե՛ս **Զաքարյան Հ.**, նշվ., աշխ., էջ 185:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 62:

«Թեև Պետրոսը այդ օրը վատառողջ էր, բայց եկել էր դասի»: Կամ՝ «Պետրոսը թեև այդ օրը վատառողջ էր, բայց եկել էր դասի»:

7) **Թվանշաններով գրված և բացարձակ թիվ նշանակող տվյալների բաղադրիչները** հաճախ կետադրվում են երեք տարբերակով՝ անջատվում են բացատ(ներ)ով (առանց կետադրական նշանի՝ 1 196 000), ստորակետ(եր)ով (1,196,000) կամ միջակետ(եր)ով (1.196.000):

Նախընտրելի է վերջին տարբերակը, քանի որ ընդունված կարգով՝ այդպիսի գրություն ունեն նաև թվանշաններով գրվող այլ տվյալների (օր, ամիս, տարի; ժամ, րոպե, վայրկյան; կետ, ենթակետ, ենթաենթակետ և այլն) բաղադրիչները, ինչպես՝ 1.2.5., 18.25-ին: Ստորակետի գործածությունը կարող է շփոթություն ստեղծել՝ թողնելով հավասարաթեք թվերի/միավորների թվարկման տպավորություն: Բոլոր դեպքերում, այս խնդիրը կարող է լուծվել ավանդույթի կամ պայմանավորվածության հիմունքով:

8) **Ասես (թե), կարծես (թե), չե՞ որ** շաղկապական բառերը, երբ հանդես են գալիս բաղադրիչ նախադասությունների սկզբում, ստորակետի փոխարեն կարող են տրոհվել նաև միջակետով. այս դեպքում ավելի է ընդգծվում դրանց վերաբերական նշանակությունը. «Գրոհայիների մի խումբ առաջ մղվեց.(.) կարծես (թե) հաղթանակը ապահովված էր»:/«Գրոհայիների մի խումբ առաջ մղվեց.(.) չե՞ որ հաղթանակը ապահովված էր»: Շաղկապական նշանակության գերակայության դեպքում տրոհվում է ստորակետով (ունենք ձևի պարագա երկրորդական նախադասություն). «Նայեց ընկերոջը (այնպես), կարծես առաջին անգամ էր նրան տեսնում այդ կերպարանքով»: «Բոլոր հարցերին նա պատասխանում էր շատ սպառիչ (այնպես), ասես շատ խորությամբ ուսումնասիրել էր խնդիրը»:

9) **Խոսքի մեջ հիշատակվող բառի, օտարաբանության, լեզվական այս կամ այն միավորի և այլ արտահայտությունների առանձնացումը** կարող է կատարվել մի քանի եղանակով՝ ընդգծումով (Հայտնի է, որ հրապարակ-ը պարզ բառ է), չակերտներով (Հայտնի է, որ «հրապարակ»-ը պարզ բառ է), թավ տառերով (Հայտնի է, որ հրապարակ-ը պարզ բառ է), շղատառով (Հայտնի է, որ հրապարակ-ը պարզ բառ է), գլխատառերով (Հայտնի է, որ ՀՐԱՊԱՐԱԿ-ը պարզ բառ է) կամ բուն շարվածքից տարբեր որևէ տառատեսակով (Հայտնի է, որ հրապարակ-ը պարզ բառ է): Դրանցից որևէ մեկի նախընտրությունը պայմանավորված չէ կետադրության հայտնի հիմունքներով: Այստեղ դեր ունեն լեզվակիրառողի անհատական նախասիրությունները, մասամբ՝ նաև շարադրանքի բնույթը:

10) Եթե բարդ համադասական նախադասության երկրորդ բաղադրիչը պարունակում է առաջին բաղադրիչի մտքին տրամագծորեն հակառակ պնդում, ապա երկրորդ բաղադրիչը ամբողջությամբ կամ մեծ մասամբ կարող է փոխարինվել (**ընդ**)**հակառակը** բառով, որից առաջ բույթ է դրվում («Ձեզ լավ ընդունեցին, նրանց հակառակը», իսկ դրան նախորդող շաղկապից առաջ դրվում է ստորակետ («Ձեզ լավ ընդունեցին, իսկ մեզ՝ հակառակը»): Առանձին

շաղկապների դեպքում դրվում է նաև միջակետ («Դուք միասին կմեկնեք, նրանք՝ առանձին-առանձին. կամ՝ հակառակը»): Այս դեպքում կետադրական տարբերակի նախընտրությունը չունի, այսպես կոչված, հիմունքային հիմնավորում, հետևաբար ազատորեն կարելի կիրառել և՛ մեկը, և՛ մյուսը:

11) Եթե **թվարկման բաղադրիչներից** յուրաքանչյուրը ինքնուրույն նախադասություն է և պահանջի հետ քերականորեն կապված չէ, ապա դրանցից առաջ և դրանց միջև սովորաբար դրվում է վերջակետ: Երկու դիրքում էլ սխալ չէ նաև միջակետի գործածությունը: Այս դեպքում մենք ապավինում ենք շարահյուսական հիմունքի գործադրությանը: Այսպես՝

Նշե՛ք այն նախադասությունը, որը նկարագրում է իներցիայի դեպք.(:)

- *Քարը ազատ ընկնում է Երկրի վրա.(:)*
- *Արբանյակը շարժվում է ուղեծրով.(:)*
- *Մոտորանավակը շարժվում է շարժիչն անջատելուց հետո:*

Թվարկումները կարող են լինել համարակալված, որևէ տարբերանշանով առանձնացված և չհամարակալված:

Վերջինի դեպքում թվարկումներից առաջ կարող է դրվել միջակետ կամ բութ, եթե տրոհումները ամբողջական և ինքնուրույն նախադասություններ չեն: Թվարկվող բաղադրիչները տրոհվում են ստորակետերով:

Եթե դրանք պահանջի հետ քերականորեն կապված են և կամ բառ կամ բառակապակցություն են, կարող են սկսվել փոքրատառով և ավարտվել առանց կետադրության: Այսպես՝

• *Պատասխան՝ բեռնատարը շարժվում է՝(.) ա) հավասարաչափ, բ) դանդաղեցնելով ընթացքը, գ) արագացնելով ընթացքը:*

• *Պատասխան՝ բեռնատարը շարժվում է՝ հավասարաչափ, դանդաղեցնելով ընթացքը, արագացնելով ընթացքը:*

• *Պատասխան՝ բեռնատարը շարժվում է՝ (.)*

1. *հավասարաչափ,*
2. *դանդաղեցնելով ընթացքը,*
3. *արագացնելով ընթացքը:*

• *Պատասխան՝ բեռնատարը շարժվում է՝ (.)*

- *հավասարաչափ*
- *դանդաղեցնելով ընթացքը*
- *արագացնելով ընթացքը*

Եթե թվարկվող բաղադրիչները պահանջի քերականական շարունակությունն են (բառեր, բառակապակցություններ կամ երկրորդական նախադասություններ են), պահանջից տրոհվում են բութով, սկսվում են փոքրատառով և միմյանցից անջատվում են ստորակետով:

Ձևաբանական համակարգում էական տեղաշարժեր են գրանցվել՝

- ա) գոյականի հոգնակիի կազմության մեջ,*
- բ) արգելական հրամայականի կազմություններում,*
- գ) հոլովական ձևերում:*

Թեման ուսումնասիրելուց հետո սովորողը պետք է՝

❖ *իմանա նյութի կառուցվածքը, թե ինչով է պայմանավորված...*

❖ *կարողանա նկարագրել նյութի մասնիկային կառուցվածքը հաստատող փորձեր...*

12) Եթե **բազմակի անդամներից մեկը առաջադաս կամ վերջադաս տրոհվող դերբայական դարձված է**, ապա կարող է տրոհվել և՛ ստորակետով՝ որպես համագոր անդամ, և՛ բուրձով, եթե դիտվի հատկապես իր դիրքի (առաջադաս կամ վերջադաս) տեսակետից. «Տխուր, փոքր-ինչ վրդովված՝ (,) նա դուրս եկավ տնից»:/»Նա դուրս եկավ տնից տխուր, (,) փոքր-ինչ վրդովված»:/»Նա տխուր, փոքր-ինչ վրդովված, դուրս եկավ տնից»:

Ի դեպ, այն պնդումը, որ այսպիսի կառույցներում բազմակի անդամներից դերբայական դարձվածը կարող է տրոհվել նաև ստորակետով, եթե «մյուսների համեմատ ամենից մոտն է ստորոգյալին» («Վարպետն իր գործն անում էր, ոչ մի մանրուք չանտեսելով, անշտապ ու խնամքով»)՝, այնքան էլ համոզիչ չէ. շարահյուստրեն չի արդարացվում, քանի որ այդ դիրքում դերբայական դարձվածը չի կարող դիտարկվել որպես միջադաս. այն պետք է տրոհվի կա՛մ առաջադաս/վերջադաս դերբայական դարձվածի կանոնով, կա՛մ բազմակի անդամների, ինչպես վերը ներկայացվեց:

13) Դպրոցական դասագրքերում երբեմն չի հիշատակվում **կոչականի՝** բացականչական նշանով կետադրվելու հնարավորությունը, մինչդեռ խոսքի երանգով (տրամաբանական-իմաստային և հնչերանգային հիմունքով) պայմանավորված՝ դա միանգամայն ընդունելի տարբերակ է, ինչպես՝ «-Վահա՛ (')ն,- լավեց քեռու ձայնը,- ի՞նչ եղավ քեզ»: Կետադրական այդ գուգաձևությունը հստակ արձանագրված է նաև Ս. Աբրահամյանի ձեռնարկում. «Կոչականի կամ նրա նախադաս լրացման շեշտի փոխարեն կարող է դրվել բացականչական, եթե բառն արտաբերվում է բացականչումով»²:

14) Գուգաձևություն ունի նաև **ձայնարկությունների կետադրությունը՝** պայմանավորված խոսքի հնչերանգով. եթե խոսքը ձևակերպվում է ավելի կտրուկ շեշտադրությամբ, ապա ձայնարկության վրա բացականչականի փոխարեն կարող է դրվել նաև շեշտ, ինչպես՝ «Հե՛յ, ո՞վ կա այդտեղ»: // «Հե՛յ, ո՞վ կա այդտեղ»:

15) Կետադրական գուգաձևություններ ունեն **բոլոր այն շարահյուսական կառույցները, որոնցում տրոհվող առաջին բաղադրիչի լրացումը երկրորդական նախադասություն է**: Այդպիսի կառույցներ են ձևավորում նախադաս դերբայական դարձվածը, նախադաս հիմունքի և զիջման պարագաները, բացառման կապերով (բացի, առանց, գատ, բացառությամբ) նախադաս կապակցությունները: Դրանք տրոհվում են կա՛մ նախադաս տրոհվող անդամի իրենց

¹ Տե՛ս **Զաքարյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 224:

² **Աբրահամյան Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 65:

բնորոշ կետադրությամբ (բութով), կամ երկրորդական նախադասության տրոհման կանոնով (ստորակետով): Այսպես՝ «Հասկանալով, որ փրկության այլ ճանապարհ չկա՝, նա նետվեց գետը», «Ըստ նոր կանոնադրության, որը ներկայացրել էր մեր հանձնաժողովը՝, ընտրությունը պիտի կատարվեր բաց քվեարկությամբ», «Չնայած նրան, որ վատ եղանակ էր՝, մենք ճանապարհ ընկանք», «Բացի նորեկներից, որոնք խմբված էին դրսում՝, այլ մասնակիցների ես չտեսա»: Կարծում ենք՝ նախընտրելի է նախադաս անդամի կետադրությամբ տրոհումը, քանի որ պատճառաբանված է քերականորեն՝ շարահյուսական հիմունքով: Ունի նաև տրամաբանական հիմնավորում. երկրորդական նախադասությունը տրոհվող առաջին բաղադրիչի լրացումն է: Մյուս տարբերակը՝ ստորակետով տրոհումը, նույնպես ունի քաղաքացիության իրավունք ավանդույթի ուժով: Բոլոր դեպքերում գործ ունենք կետադրական գույքաձևության հետ. մեկին կամ մյուսին առավելություն տալը նախընտրության հարց է:

16) **Բազմակի որոշիչների տրոհության հարցը** միշտ է քննարկությունների առարկա եղել: Հանգամանորեն ներկայացվել են հնարավոր լուծումներն ու գույքաձևությունները: Կանոնական է նշանակությամբ **համասեռ, սակայն իմաստով տարասեռ որոշիչները** ստորակետով թե՛ տրոհելը, թե՛ չտրոհելը. «ծաղկազարդ(,) անուշաբույր այգեստաններ», «հոգսաշատ(,) անհանգիստ օրեր», «ազդեցիկ(,) իրական պատկերներ», «լուսավոր(,) զարդարուն դահլիճներ»:

Կետադրական գույքահեռ ձևեր ունեն **ածական + դերբայ** որոշչային կապակցությունները. եթե դրանք չեն լրացնում որոշյալին առանձնաբար կամ նույն կամ մոտ հատկանիշներով չեն բնութագրում առարկան և կամ կարող են ընկալվել լրացում-լրացյալ հարաբերությամբ, ապա կարող են նաև չտրոհվել ստորակետով, ինչպես՝ «Լսվեց դասական(,) առինքնող երաժշտություն», «Փողոցում հայտնվեցին ուրախ(,) աղմկող երեխաներ»: Եթե առարկան բնութագրում են առանձին-առանձին և կամ նույն կամ մոտ հատկանիշներով, ապա տրոհվում են, ինչպես՝ «Տխուր, մտահոգված տեսք ուներ»¹:

17) **Դերբայական դարձվածք, որը հաջորդում է ամբողջ նախադասության և իր համար ընդհանուր լրացման**, կարող է կետադրվել թե՛ ստորակետերով, թե՛ բութով. «Շատ շուտով, մի քանի բառ փոխանակելով գործընկերոջ հետ, պարզեց եղելությունը»: // «Շատ շուտով մի քանի բառ փոխանակելով գործընկերոջ հետ՝ պարզեց եղելությունը»: Սա ունի տրամաբանական-իմաստային հիմնավորում. առաջինը ենթադրում է *«շատ շուտով» եղելու-*

¹ Դպրոցական դասագրքերում երբեմն տրվող ընդհանրական կամ անորոշ ձևակերպումները («Ածական + դերբայ որոշչային կապակցությունները երբեմն տրոհվում են» (տե՛ս **Բարսեղյան Հ., Մեյթիխանյան Փ.**, Հայոց լեզու. հանրակրթական դպրոցի դասագիրք 8-րդ դասարանի համար, Երևան, 2012, էջ 95), կարծում ենք, մեկնաբանության անհրաժեշտությունը ունեն:

թյունը պարզելու, իսկ երկրորդը՝ «շատ շուտով» մի քանի բառ փոխանակելու իմաստային նրբերանգր:

18) **Մատենագիտական հղումներում** եթե մեկ կետով թվարկումով տրվում են մեկից ավելի հեղինակների գործեր, ապա դրանք գործնականում տրոհվում են թե՛ ստորակետով, թե՛ վերջակետով: Այսպես՝

* **Է. Աղայան, Լեզվաբանական հետազոտություններ, Երևան, 2003: (,) Վ. Առաքելեան, Գրաբարի քերականություն, Երևան, 2010:**

Նախընտրելի է և հանձնարարելի վերջակետի գործածության կանոններում հստակ սահմանված տարբերակը. «Վերջակետ դրվում է մատենագիտական ցանկում, տողատակում մատենագիտական ամեն մի ինքնուրույն հղումից հետո: Օրինակ՝

Գրականություն

Աբեղյան Մ., Աշխարհաբարի քերականություն, Վաղարշապատ, 1906: Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965»¹:

19) **Թվականներով գրված համարի և ենթահամարի միջև դրվում է միջակետ:** Վերջինից հետո միջակետը կարող է դրվել կամ չդրվել. սովորաբար չի դրվում՝ **3.2.1 // 3.2.1.**, կամ՝ **2018. 03. 02 // 2018. 03. 02.:**

20) Կանոնական քերականության ձեռնարկներում, առավելապես դպրոցական դասագրքերում ընդունված է պարտադիր համարել հրամայական եղանակի բայաձևի վրա շեշտ դնելը (**խոսի՛ր, մոտեցի՛ր, նկարի՛ր, գնա՛, վերցրու, ե՛կ** և այլն): Ավելին, դպրոցական և բուհական քննական գրավորներում կետադրական այդ կանոնի չկիրառությունը երբեմն դիտվում է կանոնի չիմացություն: Մինչդեռ շեշտի այդ գործածությունը և՛ տրամաբանական-իմաստային, և՛ հնչերանգային առումներով հաճախ բնավ էլ պարտադրական չէ: Այս մոտեցումը շատ հստակ ձևակերպված է «Հայերենի կետադրություն» ձեռնարկում. «Հրամայական եղանակի բայաձևի վրա կարող է շեշտ չդրվել՝ պայմանավորված որոշակիորեն մեղմ հնչերանգով: Օրինակ՝ *Հասմի՛կ, խնդրում եմ՝ լուսամուտը փակի՛ր*», և ապա՝ «Հրամայական նախադասության մեջ շեշտի փոխարեն կարող է գործածվել բացականչական, եթե բառն արտաբերվում է բացականչումով: Օրինակ՝ *Հե՛յ, օգնեցե՛ք, / Մեռած հո չե՛ք*»²:

21) **Ինչպես** հարաբերական դերանունով ձևավորված ձևի պարագան ունի երկակի կետադրություն. տրոհվում է ստորակետով, կամ՝ ոչ («Ինչպես փոթորիկ սաստիկ սրընթաց, Գյուղից սլացան մի խումբ կտրիճներ», «Կրակոցը շառաչեց լեռներում ինչպես ամպրոպը»): Սովորաբար չի տրոհվում, եթե անմիջաբար հաջորդում է բայ-ստորոգյալին («Շառաչեց ինչպես ամպրոպը երկնքում», «Նրա ոտքերի տակ նետվեց ինչպես վիրավոր մի թռչուն»)³:

¹ **Աբրահամյան Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 17:

² Նույն տեղում, էջ 64-65:

³ Անհասկանալի է կետադրության առանձին ձեռնարկներում միմիայն դերբայով կամ կապային կապակցություններով, «բազմակի ածականներով ու անվանական կապակցու-

Այսպիսով՝ գրական լեզվի զարգացմանը զուգահեռ՝ կետադրական նշանների գործածության մեջ ձևավորվում են զուգաձևություններ, որոնք ժամանակ առ ժամանակ քննարկելու և դրանց վերաբերյալ ընդհանուր սկզբունքներ մշակելու անհրաժեշտություն է առաջանում: Այդ սկզբունքները մշակելիս պետք է խուսափել խստորոշ կանոններ սահմանելուց. կետադրական այն տարբերակը, որ չի խաթարում շարադրանքի բովանդակությունը և չի հակասում ընդունված հիմունքներին ու նորմերին, պետք է համարել զուգաձևություն:

Юрий Аветисян – Пунктуационные вариативные формы в современном восточноармянском языке

Параллельно с развитием литературного языка среди знаков препинания формируются вариативные формы. Периодически возникает необходимость их обсуждения и разработки общих принципов. При разработке этих принципов следует избегать установления строгих правил, тот пунктуационный вариант, который не искажает содержание и не противоречит принятым правилам и нормам, следует считать вариативной формой.

Yuri Avetisyan – Punctuation Parallelisms in Modern Eastern Armenian

Along with the development of the literary language, parallelisms emerge in the use of punctuation marks, and from time to time we face the need for developing general principles on them. When developing these principles, we must avoid strict rules; a punctuation option that does not distort the content of the statement and does not contradict the accepted principles and norms, should be considered as parallelism.

թյուններով» ձևավորված **ձևի պարագայի տրոհումը** որպես նորմ ներկայացնելը: Առաջին դեպքում (միայն դերբայով տրոհումը) չունենք որևէ հիմնավորում. հեղինակները բերում են ընդամենը Թումանյանի խոսքից քաղված այդ օրինակը՝ առանց բացատրության օրինաչափ համարելով անորոշ դերբայի գործիական հոլով ձևի պարագայի տրոհումը, ինչպես «Տերևները դողդողում էին, դեղնում ու իրանց-իրանց թափվում և **թափվելով**՝ տխուր շրշում»: Երկրորդ դեպքում կա մ դարձյալ որևէ բացատրություն չի տրվում, և բերվում են նմուշներ դասականներից («Վրնջում էին ձիերը՝ մետաղաձայն ու երկարածոր», «Դրսում բառաչեց մի կով՝ թավ ու երկար» (Ա. Բ.)), կա մ կետադրությունը պատճառաբանվում է նաև իմաստային շփոթության հիմքով, սակայն դա համոզիչ չէ, քանի որ այդպիսի շփոթության վտանգ, ինչպես բերված օրինակում ենք տեսնում, բնավ գոյություն չունի. «Նրա թավ, ճերմակ բեղերը ցնցվեցին՝ **փոքրիկ թռչնի թևերի նման**» (տե՛ս **Սահակյան Վ., Սահակյան Վ.**, Ժամանակակից հայոց լեզվի կետադրություն, Երևան, 2010, էջ 40-42):